

ایران - روس

عهدنامه تجارتي ترکمانچای

پنجم شعبان ۱۲۴۳ ق / دهم فوریه ۱۸۲۸ م

بطوری که در ماده دهم عهدنامه سیاسی ترکمانچای ملاحظه شد، لزوم انعقاد عهدنامه‌ای تجارتي که در نه ماده جهت تأمین امنیت اتباع دولتين و ارباب تجارت نوید داده شده بود. ولی متأسفانه در لفاف این جملات باصطلاح دوستانه و «امنیت تبعه دو دولت به نوعی که متضمن مرابطه کامله باشد...» تحمیل مسئله کاپیتولاسیون (طبق ماده ۷ و ۸ عهدنامه تجارتي) است که یکی از نتایج شوم این قرارداد بود و باعث تزلزل وضع قضایی ایران گردید. طبق این امتیاز، دولت روسیه و بعداً به تبع دولت روس دیگر کشورها زیر سایه جمله مشهور دول کامله الوداد در امر دادگستری ایران دخالت‌های ناروایی کرده‌اند. عمال و اتباع خارجی آزادانه مرتکب جرم و جنایت می‌شدند و ترسی از ارتکاب هیچگونه عملی نداشتند، چرا که می‌دانستند با حضور قونسول کشور خودشان محاکمه شده و پس از اثبات مجرمیت برای اجرای مجازات به کشور متبوع خویش اعزام می‌گردند؛ یعنی در حقیقت مجازاتی در میان نخواهد بود، معلوم است که شرکت نماینده دولت متجاوز و فاتح در محاکم دولت مغلوب تا چه اندازه‌ای در رأی محکمه مؤثر بوده است.^۱

به مرحال امضاء معاهده تجارتي ترکمانچای صدمه زیاد و جبران ناپذیری به تجارت ایران وارد آورد و هواید گمرکی ایران را فوق‌العاده تقلیل داد. در حقیقت انعقاد چنین عهدنامه برای مدت یک سال پایه و اساس روابط دولت ایران با دیگر دول بیگانه قرار گرفت و به قول دکتر علی‌اکبر ییانا در طعن این یک قرن دولت ایران استقلال قضایی خود را از دست داد و دول خارجی پامانند دولت ضعیف و مغلوبی معامله کردند.

۱. در این مورد رک: آمدیت، فصل «مسأله تحت‌الحمايگی و تبعیت».

صورت عهدنامه ایران و روس در باب تجارت

فهرست مندرجات

- فصل اول - تذکره، تجارت اتباع دولتین، ترتیبات راجعه به متروکات تبعه روس.
- فصل دوم - کتترات و سایر قراردادهای کتبی تبعه دولتین، در باب تعهداتی که مابین اتباع طرفین به وقوع می‌رسد، افلاس و ورشکستگی.
- فصل سوم - مال التجاره دولتین و حقوقی که به آن تعلق می‌گیرد.
- فصل چهارم - آزادی تجارت در صورت جنگ یکی از دولتین با دولت ثالث.
- فصل پنجم - حقی که در تملیک بعضی مستقلات به اتباع روس داده شده، مصونیت خسانه و مساوای تبعه روس و ترتیباتی که در صورت تفحص باید معمول شود.
- فصل ششم - معافیت بعضی اشیاء مأمورین روس از حقوق گمرکی، در باب اتباع ایران که در خدمت مأمورین روس هستند.
- فصل هفتم - محاکمات، مرافعه مابین اتباع روس ایران، مرافعه مابین اتباع روس و اتباع خارجه، مرافعه اتباع ایران و روس، ترتیباتی که در صورت تجدید رسیدگی به مرافعه باید منظور شود.
- فصل هشتم - محاکمه امور جنایتی اتباع روس در ایران.
- فصل نهم - مسئولیت کارگزاران دولتی در صورت تخلف از مدلول عهدنامه.

فصل اول - چون دولتین علّیتین معاهدتین تمنا دارند که اتباع خود را از جمله منابع و فوایدی که از آزادی و رخصت تجارت حاصل می‌شود بهره‌مند دارند، لهذا به این تفصیل قرار داد کردند که رعایا و اتباع روس که تذکره متعارفه در دست داشته باشند، در همه ممالک ایران می‌توانند تجارت کرده و کذالک به مملکت‌های مجاور دولت مذکوره می‌توانند رفت و به همین نسبت اهالی ایران امتعه خود را از دریای خزر از راه خشکی سرحد دولتین روس و ایران به مملکت روس می‌توانند برند و معاوضه و بیع نموده و خرید کرده متاع دیگر بیرون ببرند و از هرگونه حقوق و امتیازاتی که در ممالک اعلیحضرت امپراطوری، با اتباع دولتهای کاسمه الوداد از اروپا داده می‌شود بهره‌مند خواهند شد.

در حالتی که یکی از اتباع دولت روس در مملکت ایران وفات یابد، اموال متقله او، چون متعلق به رعیت دولت دوست است، بدون قصور به اقوام یا شرکای او تسلیم خواهد شد که به اختیار تمام به نحوی که شایسته دانند معامله نمایند. در صورتی که اقوام یا شرکای او موجود نباشند، اختیار ضبط و کفالت همین اموال به وکیل یا کارگزاران یا کونسولهای روسیه واگذار می‌شود بدون اینکه هیچ ممانعت از جانب حکام ولایات بشود.

فصل دویم - حُجَج و ضمانت نامه‌ها و دیگر عهدها و برواتی که برای امور تجارت خود مابین اهالی جانبین مکتوباً می‌گذرد، نزد کونسول روسیه و حاکم ولایت و در جایی که کونسول نباشد متنها نزد حاکم ولایت ثبت می‌شود تا اینکه هنگام منازعه بین الطرفین برای قطع دعوا بر طبق تحقیقات لازمه بتوانند کرد.

اگر یکی از طرفین خواهد که بدون اینکه به نحو مذکور فوق تمسکات محزّره و مصدقه که لایق قبول هر محکمه عدالت است در دست داشته باشد از دیگری ادعایی نماید و جز اقامه شهود دلیلی دیگر نیاورد، این قبیل ادعاها مادامی که مدّعی علیه خود تصدیق به حقیقت آن ننماید مقبول نخواهد شد و همه معاملات منعقدّه که به صورت مذکوره مابین اهالی جانبین واقع شده باشد با دقت تمام مرعی و ملحوظ شده، هرگونه مجانبّت که در انجام آن به ظهور رسد و باعث ضرر یکی از طرفین گردد مورث تلافی خسارت شایسته از جانب دیگر خواهد شد. در صورتی که یکی از تجّار روس در ایران مفلس و ورشکسته شود حقّ به ارباب طلب از امتعه و اموال او داده می‌شود؛ اما اگر از وکیل و کارگزار یا کونسول استعمال نمایند که مفلس مذکور مال ممکن التصرف که به کار استرضای همان ارباب طلب بیاید در ولایت روسیه گذاشته است یا نه، برای تحقیق کردن این مطالب از مساعی جمیله خود مضایقه نخواهند کرد.

این قراردادها که در این فصل معین گشته همچنین درباره اهالی ایران که در ولایت روس موافق قوانین ملکته تجارت می‌کنند مرعی خواهد شد.

فصل سیم - برای اینکه تجارت تبعه جانبین منافی را که علت غایی شروط سابق الذکر گشته‌اند محقق و مستحکم نمایند، قرار داد شد که از هرگونه متاعی که توسط تبعه روس به ایران آید یا از این مملکت بیرون برده شود، از امتعه محصوله ایران که توسط تبعه آن دولت از دریای خزر یا از راه خشکی سرحدّ دولّین روس و ایران به ولایت روس برده شود و همچنین از امتعه روس که رعایای ایران با همان راهها بیرون می‌برند، کمافی السابق در وقت داخل شدن و بیرون رفتن، هر دو، یکدفعه پنج از صد گمرک گرفته می‌شود و بعد از آن هیچگونه گمرک دیگر از ایشان گرفته نخواهد شد و اگر دولت روس لازم داند که قانون تازه در گمرک و تعریفه‌های مجدّد قرار داد کند، متعهّد می‌شود که در این حالت نیز گمرک مزبور را که پنج از صد است اضافه ننماید [۱].

فصل چهارم - اگر دولت روس با ایران یا با دولت دیگر در جنگ باشد تبعه جانبین ممنوع نخواهند بود از اینکه با امتعه خود از خاک دولّین علیّین معاهدتین عبور کرده به ممالک مزبوره بروند.

فصل پنجم - چون موافق عاداتی که در ایران موجود است برای اهالی بیگانه مشکل است که خانه و انبار و مکان مخصوص برای وضع امتعه خود به اجاره پیدا کنند، لهذا اتباع روس علاوه بر حق اجاره مأذون خواهند بود که خانه‌ای برای سکونت و انبار و مکان برای وضع امتعه به ملکیت تحصیل کنند و متعلقان دولت علیّه ایران مأذون نخواهند بود عنفاً داخل خانه و انبار و امکنه مزبوره شوند، لیکن در وقت ضرورت از وکیل یا کارگزار و یا کونسول روسیه استرخاص می‌توانند نمود که ایشان صاحب منصب یا ترجمانی تعیین کنند که در وقت ملاحظه خانه یا امتعه حضور داشته باشند.

فصل ششم - چون وکیل یا کارگزار دولت امپراطوری و صاحب منصبان مأموره با ایشان و کونسولها و ترجمانها در ایران، اشیایی که متعلق به ملبوس است و همچنین غالب ضروریاتی که به جهت معیشت آنها لازم است در ایران پیدا نمی‌کنند، لهذا مأذون هستند که بدون ادای حقوق و سایر تکالیف، اشیایی که فقط مخصوص مصارف خودشان است وارد نمایند. درباره مأمورین اعلیحضرت شاهنشاه ایران مقیمین ممالک روسیه، رفتار بمثل از این حیث کاملاً منظور خواهد بود.

کسانی که از ایران برای خدمت ایلچی یا وکیل یا کونسولها و حامیان تجارت روس لازمند، مادامی که نزد ایشان باشند مانند تبعه روس از حمایت ایشان بهره‌مند خواهند بود ولیکن اگر شخصی از آنها مرتکب به جرمی شود که موافق ملکیه مستحق تنبیه باشد در آن صورت وزیر دولت ایران یا حاکم مجرم را بی واسطه از ایلچی یا وکیل یا کونسول در نزد هر کدام که باشد مطالبه می‌کند تا اجرای عدالت شود و اگر این مطالبه مبنی باشد بر دلایلی که جرم و تقصیر متهم را ثابت کند ایلچی یا کونسول یا وکیل در دادن او مضایقه نخواهد کرد.

فصل هفتم - همه ادعاها و امور متنازع که مابین تبعه روس به وقوع می‌رسد موافق قوانین و رسوم دولت روسیه فقط به رسیدگی و حکم وکیل یا کونسولهای اعلیحضرت امپراطوری مرجوع می‌شود و همچنین است منازعات و ادعاهایی که مابین تبعه روس و تبعه دولت دیگر اتفاق بیفتد، در صورتی که طرفین به حکومت مشارالیهم تراضی نمایند.

منازعات و ادعاهایی که مابین تبعه روس و ایران واقع شود به دیوان حاکم شرع

و یا حاکم عرف ولایت معروض و محوّل می‌گردد و ملحوظ و طیّ نمی‌شود مگر در حضور ترجمان وکیل یا کونسولها.

به این قبیل دعاوی که بر وفق قانون عدالت ختم شده است مجدداً رسیدگی نمی‌شود و اگر تجدید رسیدگی لزوماً اقتضا نمود باید به استحضار وزیر مختار یا کارگزار یا قونسول روس و در حضور ترجمان سفارت یا قونسولگری در یکی از دفتر خانه‌های اعظم پادشاهی که در تبریز و طهران منعقد است تجدید رسیدگی به عمل آمده و حکم داده شود [۲].

فصل هشتم - چون وزیر مختار و کارگزار و قونسول حقّ قضاوت در ماده هموطنان خود دارند، لہذا در صورتی که مابین تبعه روس قتل و جنایتی به وقوع رسد رسیدگی و محاکمه آن راجع به مشارالیهم خواهد بود.

اگر شخصی از اتباع روس با اتباع مملکت دیگری متهم به جنایتی گردید مورد هیچگونه تعرض و مزاحمت نخواهد بود، مگر در صورتی که شراکت او در جنایت مدلل و ثابت شود و در این صورت و نیز در صورتی که تبعه روس بشخصه منسوب به مجرمیت شده باشد، محاکمات مملکتی بدون حضور مأموری از طرف سفارت یا قونسول روس نباید به مسأله جنایت رسیدگی کرده و حکم دهند و اگر در محلّ وقوع جنحه، سفارت یا قونسولگری وجود ندارد کارگزاران آنجا مجرم را به محلی اعزام خواهند داد که در آنجا قونسول یا مأموری از طرف روسیه برقرار شده باشد.

حاکم و قاضی محلّ استشاداتی را که بر علیه ولّه شخص مظنون است تحصیل کرده و امضاء می‌نمایند و این دو قسم استشهاد که بدین ترتیب نوشته شده و به محلّ محاکمه فرستاده می‌شود سند و نوشته معتبر دعوی محسوب خواهد شد، مگر این که شخص مقصر خلاف و عدم صحّت آن را به طور واضح ثابت نماید.

پس از آن که کما هو حقّه تقصیر شخص مجرم به ثبوت رسیده و حکم صادر شد، مومی الیه به وزیر مختار یا کارگزار یا قونسول روس تسلیم خواهد شد که به روسیه فرستاده شده و در آنجا موافق قوانین سیاست شود.

فصل نهم - طرفین دولتین معاهدتین اهتمام خواهند داشت که شرایط این عهدنامه طابق النعل بالنعل معمول و مجری گردد. حکام ولایات و رؤسا و سایر

مأمورین دولتی در هیچ موقع از مفاد آن تَمَرَد نخواهند نمود، و الاً جداً مسئول و در صورتی که مجدداً از مفاد آن تخلف کرده و کما هُوَ حَقُّه خلاف ایشان محقق گردید مستلزم عزل خواهند بود.

خلاصه، ما وکلای مختار اعلیحضرت امپراطور کُلِّ ممالک روسیه و اعلیحضرت پادشاه ممالک ایران که در ذیل دستخط نوشته‌ایم، شرایط مندرجه این عهدنامه را که از نتایج فصل دهم عهدنامه عمده امروزه که در ترکمانچای اختتام یافته است و چندان اعتبار و قوت خواهد داشت که گویا لفظاً به لفظ در خود عهدنامه مرقوم و مصدق گشته است منتظم و مقرر داشتیم، لهذا این معاهده جداگانه که مشتمل بر دو نسخه است توسط ما دستخط گذاشته و مهور و مبادله شد.

تحریراً فی قریه ترکمانچای به تاریخ دهم فیورال سنه یک هزار و هشتصد و بیست و هشت مسیحیه که عبارت است از پنجم شعبان سنه یک هزار و دویت چهل و سه هجری، به ملاحظه و تصدیق نواب نایب السلطنه رسید و به امضاء وزیر دول خارجه عالی جاه میرزا ابوالحسن خان رسید.

توضیحات عهدنامه تجارتي ترکمانچای

- (۱) ماده مزبور طرز وصول ۵٪ عوارض گمرکی مصوبه فصل نهم عهدنامه گلستان را به شکل بخصوصی مورد تأیید قرار می‌دهد که بر اساس آن اخذ هر نوع مالیاتی را از مال التجاره روس در داخله ایران ممنوع و در نتیجه اوضاع تجارت روسیه در ایران از یک امتیاز و رونق ویژه‌ای نسبت به دول دیگر مخصوصاً انگلیس برخوردار شد.
- این امتیازی که دولت ایران با عقد قرارداد مخصوصی نسبت به تجارت اتباع روس قابل شد، لطمه زیادی به موقعیت تجارتي انگلستان وارد ساخت، ولی طولی نکشید که دولت انگلستان نیز همان امتیازات را نسبت به تجارت اتباع خود با فرمان محمد شاه به دست آورد.^۱
- (۲) تحمیل این ماده عهدنامه تجارتي ترکمانچای یکی از ننگین‌ترین و ظالمانه‌ترین مواد است که به دولت و ملت ایران تحمیل شد. گرچه شرایط تجارتي و گمرکی معاهده فوق‌العاده سنگین و

۱. بیبا، ۱۶۰.

متزلزل کننده پایه اقتصاد ایران بود، ولی مضار امتیازات قضایی معاهده مزبور به مراتب بیشتر بود، زیرا دولت روسیه با تحمیل این ماده، حتی استقلال ایران را به خطر انداخت.

۳) با تحمیل این ماده و ماده هفتم در معاهده تجارتي ترکمانچای از طرف حکومت تزار به دولت ایران پایه و اساس رژیم قضاوت کنسولی در ایران گذاشته شد و به دنبال آن به تدریج ملل دیگر که با ایران روابط دیپلماسی داشتند با استفاده از وضع حاضر همان امتیازاتی را که روسها و سپس انگلیسیها تحصیل کرده بودند [تحت جمله دول کامله الوداد] بوسیله عقد معاهدات جداگانه به دست آوردند و در مدت قریب یک قرن روابط ایران با ملل بیگانه بر اساس رژیم متقابلی که امتیاز بیگانگان را تأمین می کرد استوار گردید. استقرار رژیم قضاوت کنسولی در ایران به تمام دول بیگانه حق دخالت در تدوین و اجرای قوانین ایران داد.^۲

گردآورنده:
شاهین کاویانی

<http://derafsh-kavivani.com/treaties/>